

DALŠÍ NOVÉ IMPULZY PRO ÚSES

Ing. Ivan KASALICKÝ

*AOPK ČR, Správa CHKO Křivoklátsko, Zbečno 5 270 24 Zbečno
ivan.kasalicky@nature.cz*

ABSTRAKT

Potřeba nového pojetí ÚSES je stále aktuálnější. Povodně v červnu 2013 a bleskové lokální povodně dokládají sníženou schopnost naší krajiny zvládat klimatické změny. Příčina je ve způsobu hospodaření v krajině, rozvíjející se infrastrukturu a stavbách. Falešné řešení údajně ve stavbě přehrady na Berounce. Jen populistické projevy regionálních politiků. ÚSES stále podcěňován. Jaké možnosti pro realizaci ÚSES skrývají nové koncepce a strategické materiály pro příští programové období? Strategie Evropa 2020 s řešením počítá i Operační program životní prostředí a Program rozvoje venkova. Operační program Doprava, ačkoli doprava je jedním z hlavních negativních činitelů vůči životnímu prostředí, s žádnou podporou eliminace dopadu rozvoje infrastruktury nepočítá. Fragmentace krajiny dále pokračuje, ekodukty ani estakády se nebudují, nadregionální a regionální ÚSES jsou ohroženy ve svých funkcích. Sjednocení všech činností v krajině do jednoho koordinovaného systému „ochrany a tvorby krajiny“ je nezbytné.

ABSTRACT

The need for a new concept ÚSES still topical. Flooding in June 2013 and local flash floods show a reduced ability of the landscape to manage climate change. The reason is in the way of landscape management, developing infrastructure and buildings. Allegedly false solutions in the construction of the dam on the Berounka. Just populist manifestations of regional policy. ÚSES still underestimated. What are the options for implementing ÚSES hiding new concepts and strategic materials for the next programming seasons? The Europe 2020 strategy with solution counts. Also Operational Programme Environment and Rural Development Program. Operational program Transport, although transport is one of the main negative factors for the environment, does not count with support from the elimination of the impact of infrastructure development. Landscape fragmentation continues, ecoducts or elevated road are not built, trans-regional and regional ÚSES are threatened in their positions. It is necessary to unificat of all activities in the country into one coordinated system of "protection and landscaping".

Minulý rok jsem ve svém příspěvku mluvil o potřebě nového přístupu k územnímu systému ekologické stability (ÚSES) krajiny a o možnosti, tedy spíše nutnosti využít tento institut v mnohem širším pojetí. Události letošního jara mne v tomto směru úvah ještě utvrdily. A to jak průběh velké povodně, která přinesla několik nových, dlouhodobě zcela neznámých situací, jako např. velmi silnou povodeň na Botiči v Praze, tak následně jedna blesková povodeň, která zasáhla na Křivoklátsku omezenou část území, ale shodou okolností část zemědělsky využívanou, kde ještě neproběhly komplexní pozemkové úpravy a stav krajiny je již od dob kolektivizovaného zemědělství velmi poznamenán. Obě tyto události opět prokázaly, že současná krajina je v mnoha směrech ve špatné kondici, má omezenou retenční kapacitu a některé klimatické jevy nedokáže zvládat bez závažných škod, a to jak na civilizačních výdobytcích, kterými myslím zejména stavby a různé úpravy

ploch k okrasným a rekreačním účelům, tak na zemědělských plochách a různých zařízeních, která by měla takové nepříznivé účinky mírnit nebo i eliminovat.

Ostatně samotné pojetí škody vychází z toho, že přírodní či živelný proces, který se vyskytuje a působí zcela přirozeně, na naši vůli naprosto nezávisle, je cosi, jako náš nepřítel, nebo přinejmenším protivník, který nám kazí či dokonce ničí to, co jsme si vytvořili pro svoje pohodlí, potěšení nebo dokonce i pro pouhé přežití. Nejhorší je velká voda. Boří nám domy a rekreační chaty, podemílá silnice a trati, odnáší mosty, devastuje zahrady, zabíjí domácí zvířata, zaplavuje a bahnem zanáší, co se mu postaví do cesty. A my mu soustavně něco do cesty stavíme. Když po povodni v roce 2002 začali majitelé rekreačních chat, které vzala Berounka, stavět na stejných místech chaty nové, velmi jsme se divili. Prakticky všechny byly obnoveny a letos opět zaplaveny. Je pravda, že je voda tentokrát nesmetla, protože byly postaveny bytelnější než ty původní a hlavně jsou nové, méně opotřebené a zubem času málo nahlodané. Také je pravda, že letošní povodeň zdaleka nedosáhla úrovně té před 11 lety, tedy aspoň v povodí Berounky nikoli. Velmi záhy po poklesu hladiny řeky skoro k normálu však přišla lokální průtrž mračen, která nadělala mnohem větší škodu v některých místech než povodeň předchozí. Množství vody spadlé na plochy nebylo ani tak velké, ale neschopnost půdy ji pojmout a absence prvků, které by odtok těchto srážek dokázaly zpomalit a také další okolnosti, jako např., že malé vodní nádrže na horních tocích potoků měly prakticky zcela plné retenční prostory, způsobily, že tyto rybníky příval vody přeplavil a voda pak v dalších úsecích brala vše, co jí stálo v cestě, vytvářela nová koryta, vyplavila staleté nánosy, a ty pak uložila v dolní části u ústí na louky a do koryta Berounky. Takový příval vody v daném místě nikdo nepamatuje. To ale není ve skutečnosti žádný opravdový doklad neobvyklosti daného jevu, jako spíše doklad krátké lidské paměti a také toho, že došlo k výměně dalších generací, aniž by se různé, a nikoli zanedbatelné poznatky a vědomosti předaly z „otců na syny“. Svoji roli určitě hraje fakt, že dnes v krajině hospodáři často zcela noví hospodáři, bez oněh tradičních vazeb k rodné hroudě, kteří by přebírali grunt od svého otce a byli poučenými pokračovateli v jeho díle, a tím i díle svého děda a praděda. Často se do hospodaření po restitucích a transformaci zemědělství naopak pustili lidé bez jakýchkoli místních zkušeností.

Ale ani to není ten hlavní problém. Stejně jako není problém to, že by takové klimatické jevy, jako jsou rychlé lokální bouřky nebo přívalové deště, byly něco nového, dříve se nevyskytujícího. Problémem je stav naší krajiny, resp. určitých jejích částí, a to jak v úrodných rovinatých regionech, ale hlavně v části pahorkatin, kde současné zemědělství funguje jako komerční intenzivní rostlinná produkce tržně úspěšných plodin. Současný systém zemědělských dotací, především stálých plateb, vede naše zemědělce k tvorbě velmi rozsáhlých půdních bloků, a to i v místech, kde je půda mírně ohrožená erozí, což se dneska dá říci i o plochách se sebemenším svahem. Nezřídka i na svazích erozí středně ohrožených. Nedostatek organické hmoty v půdě, v důsledku nízké, v rozsáhlých oblastech prakticky žádné koncentrace hospodářských zvířat, relativně vysoké dávky chemických látek, ať už hnojiv nebo pesticidů nahrazujících agrotechniku, prakticky žádný systém osevních postupů, které by přirozeně meliorovaly půdu a další okolnosti současné zemědělské produkce mají za následek zhoršení půdní struktury a snížení retenční schopnosti, takže už při trochu silnějších srážkách se povrchový odtok začíná projevovat erozními rýhami. Půda je utužená v důsledku využívání stále větších a těžších dopravních prostředků a agregátů, takže v době dešťů nebo při jarním tání na rovinatých místech stojí jezera vody a v době přísušku tyto plochy ztvrdnou na beton, který žádnou vláhu nepřijímá. Malé vodní toky jsou stále ještě z velké části upraveny do umělých koryt, v horším případě i zatrubněny a malých vodních nádrží nebo suchých poldrů je velký nedostatek.

Taková krajina není schopna větší srážkové úhrny zadržet a odtok vody z krajiny účinně zpomalit. Navíc se zmíněné negativní stránky současného zemědělství prosazují výš k podhůří a do pahorkatin, protože komerčně úspěšné plodiny jsou vesměs ty, které krajíně neprospívají. Ať jsou to plodiny technické, jako řepka, slunečnice, konopí apod. nebo obiloviny a kukuřice, pěstované pro energetické účely. Zvýšila se plocha zpevněných povrchů a staveb, ze kterých je soustředěná srážková voda odváděna do okolí. O rozsáhlých plochách fotovoltaických elektráren nemluvě, které nejen, že zabraly zemědělskou půdu nebo plochy volné krajiny, které mohly být účelněji využívány, např. jako pastviny, ale porosty pod panely jsou často ošetřovány herbicidy místo kosením, takže se tím snižuje jejich vsakovací schopnost, zvyšuje se zátěž krajiny cizorodými látkami a hubí se nebo potlačuje mnoho rostlin a drobných živočichů. A tak systém podpory tzv. alternativní energetiky či obnovitelných zdrojů energie, které by měly prospět našemu životnímu prostředí, mu naopak spíše škodí. Že se o nevhodnosti dotace tzv. zelené energetiky dnes hodně mluví je sice chválné, ale ta diskuse měla proběhnout mnohem dříve a celý systém se mohl nastartovat dobře promyšlený tak, aby opravdu přinášel prospěch, a to všeobecný, nikoli pouze jednostranný a ještě k tomu omezené skupině podnikatelů, na úkor ostatních občanů i přírody a krajiny. ÚSES, který je, tedy mohl by být, velmi důležitým nástrojem při tvorbě nové krajiny a obnově jejích důležitých regulačních vlastností, i za této situace stále zůstává na okraji zájmu jak územních plánovačů, tak i obcí a zemědělců. Při projednávání projektů komplexních pozemkových úprav a územních plánů je třeba bojovat o každý interakční prvek s protieročním posláním nebo s funkcí malého periodického mokřadu.

Místo toho se začaly opět ozývat hlasy různých politiků regionální úrovně, kteří si vzpoměli na přehradu na Berounce a bez hlubší znalosti problematiky ji propagují jako všelék na povodně. To by bylo pro údolí Berounky, kterým údolím veden nadregionální biokoridor ve vodní a mezofilní hájové ose zcela zničující. Ale reálně to asi nehrozí. Samozřejmě, že je jednodušší mluvit o jednom virtuálním velkém vodním díle, než se zabývat drobnou a zdaleka ne tak atraktivní činností při zlepšování stavu krajiny. Lze zcela realisticky prohlásit, že v současné době už výstavba velkého vodního díla, navíc tak pochybného, jako je přehrada na Berounce, nepřipadá vůbec v úvahu, ale odvádí to pozornost od takových opatření, která by mohla mít skutečný vliv na zlepšení vodních poměrů v krajíně, ale nejsou tak populární, protože vyžadují mnoho drobné práce, omezují zisky agrární podnikatelské sféry a naráží na chaos ve vlastnických a uživatelských vztazích. A samozřejmě, že získávání politických bodů před volbami s velkou ústí prohlášením je u značné části elektorátu snazší, než zdůvodňování reálných, ale neatraktivních odborných faktů o nutnosti změnit přístup každého jednotlivého hospodáře a obcí k jejich území, bez slibů získávání snadných dotací z evropské unie a bez vidiny si na nich něco urvat do vlastní nebo stranické kapsy. Bohužel v současném stavu naší politické scény se jen těžko můžeme nadít něčeho reálného a dlouhodobě, neřku-li trvale udržitelného, co by v naší krajíně mohlo být prospěšně uplatněno.

Ostatně blíží se opět další plánovací období EU a vznikají nové strategické koncepční materiály na roky 2014 až 2020, na které pak navazují operační programy jednotlivých resortů a regionů. Protože se k těmto koncepcím také musíme vyjádřit z hlediska vlivu na životní prostředí a území soustavy NATURA 2000, snažil jsem se v nich najít budoucí šanci pro ÚSES a krajinu jako takovou. Jak jsem zjistil, existuje jakási Strategie Evropa 2020, ve které je mj. uvedeno: „Budou eliminovány významné problémy v jednotlivých složkách životního prostředí – vodní hospodářství, odpady, biodiverzita, ekologické zátěže, účinná ochrana půdy a snížení eroze.“ Zde je samozřejmě (kromě pojmů odpady a

ekologické zátěže) skryta i krajina a její ekologická stabilita. Takže na evropské úrovni bychom se s ÚSESem asi uplatnili. Na nejvyšším národním stupni pomyslné pyramidy plánovacích dokumentů je tzv. Dohoda o partnerství, která shrnuje obecné strategické cíle EU a naznačuje jejich aplikaci v poměrech ČR. V části věnované koordinacím mezi fondy a Unijními nástroji je také znázorněna rámcová vazba mezi Life+ a návrhem Operačního programu životní prostředí na léta 2014 až 2020, kde je uvedena prioritní osa PO4: ochrana a péče o přírodu a krajinu, která má 4 specifické cíle: 4.1 posílit biodiverzitu, 4.2 posílit přirozené funkce krajiny, 4.3 zlepšit kvalitu prostředí v sídlech a 4.4 snížit environmentální rizika způsobená geofaktory. Do těchto cílů se určitě vejde i realizace prvků ÚSES. Ostatně v dosavadním OPŽP byla tato oblast podpory také, a to v prioritní ose 6. Když letos vyšla 46. výzva, která byla zaměřená na obnovu krajinných struktur, rozeslal jsem ji ihned všem obcím v našem CHKO. Nevím o tom, že by se některá s nějakým projektem přihlásila. Takže nezáleží jen na tom, co je v OPŽP, ale na jak úrodnou půdu pak možnosti dotací padnou.

Další oblastí, odkud mohou být pro realizaci ÚSES a krajinotvorná opatření plynout podpory je Program rozvoje venkova. Ten pro další období vychází z aktualizované společné zemědělské politiky EU. Mezi jejími hlavními cíli je také udržitelné hospodaření s přírodními zdroji, opatření v oblasti klimatu a vyvážený územní rozvoj venkovských oblastí. Pod těmito pojmy si lze samozřejmě představit celou škálu různých aktivit, pojatých ze všech možných stran. Priorita 4. „Obnova, zachování a zlepšení ekosystémů závislých na zemědělství a lesnictví“ pak mluví už trochu konkrétněji o prioritních oblastech a) Obnova a zachování biologické rozmanitosti, včetně oblastí NATURA 2000 a zemědělských činností vysoké přírodní hodnoty a současného stavu evropské krajiny; b) Zlepšení vodního hospodářství; c) Lepší hospodaření s půdou. Důležité bude, aby byla potřebná vůle pro provádění komplexních pozemkových úprav, na které pak mohou realizace ÚSES přímo navazovat. Optimálním stavem by bylo, kdyby existoval nějaký stimul, aby se investice do stability krajiny zemědělským subjektům vyplatily. To je to, o čem mluvím již řadu let. Dotační systém není k ničemu, pokud neexistuje způsob jak motivovat zemědělce ke správnému způsobu hospodaření v krajině a zároveň je nepostihuje za špatné hospodaření, jako je půdní eroze, ztráta přirozené úrodnosti, vyplavování živin a negativní vliv na okolní ekosystémy. Zejména systém stálých plateb je v tomto smyslu zcela neúčinný. Bohužel zatím nemám žádné podrobnější poznatky k tomu, zda se něco v novém Programu rozvoje venkova změnilo, ale obávám se, že nikoli.

Důležitou oblastí pak je také doprava, která realizací velkých infrastrukturních investic, tedy dálnic a rychlostních železničních koridorů zásadně prohlubuje fragmentaci krajiny a omezuje její průchodnost jak pro velké savce, tak i pro populace menších druhů živočichů. Záborem ploch pak často omezuje až likviduje cenná polokulturní nebo přírodní stanoviště, která mohou sloužit jako místní biocentra, nemluvě o tom, jak závažný dopad na populace hmyzu, ptactva, drobných savců a nezřídka i zvěře mají přímé úhyny na silně frekventovaných komunikacích. Řešení oplocováním dálnic vede jen k dalšímu prohloubení důsledků fragmentace pro větší živočichy. Pro ptactvo, drobné savce a hmyz je stejně neúčinné. Bohužel Operační program Doprava na plánovací období 2014-2020 neobsahuje žádnou podporu ani hodnotící kritérium projektů, které by vedly k výstavbě zařízení pro zachování, neřku-li zvýšení, průchodnosti krajiny pro volně žijící živočichy, jako jsou ekodukty (o jejichž efektivitě lze možná oprávněně pochybovat) nebo podchody pod komunikacemi (které se mi zdají lepším řešením). Modernizace a další výstavba dopravní infrastruktury je podle mne jedním z hlavních protivníků funkčního ÚSES nadregionální a regionální úrovně.

Např. nadregionální biokoridor vedený vodní a mezofilní hájovou osou údolím řeky Berounky, přichází na Křivoklátsko jako K50 od Plzně a ústí do velkého a plně funkčního nadregionálního biocentra Týřov-Křivoklát, aby pak pokračoval jako K55 dál k Českému krasu. Mezi Křivoklátskem a Českým krasem se ale střetává s koridorem dálnice D5 - Plzeňské. Pokud jde o vodní osu, ta sleduje koryto řeky a projde pod mosty. Ani rekonstruovaný jez s malou vodní elektrárnou, ale vybavený rybím přechodem, by neměl být překážkou jeho funkčnosti. Hájová osa, která až sem přichází celkem funkční trasou z Křivoklátska, však těžko může funkčně překonat údolí Vrážského potoka s železniční tratí, silnicí I. třídy a čtyřpruhovou dálnicí s exitem, když šířka přerušení je nejméně 500 m. Podjezd pod dálnicí na exitu těžko může sloužit jako migrační trasa, protože zde nejsou žádné zelené pásy nebo podobné možnosti, aby se živočichové nemuseli pohybovat po vozovce, kde se stanou snadnou obětí aut, protože se jedná o jeden z nejfrekventovanějších exitů na této dálnici. V ochranné zóně biokoridoru nalézáme levostrannou část města Berouna, zvanou Závodí, obec Vráž a město Loděnice, takže není s vedením hájové osy kam uhnout. Pak sice bezprostředně navazuje významné nadregionální biocentrum Karlštejn-Koda, ale ani další situace není nijak dobrá. Toto biocentrum je velmi izolované a jen těžko se bude hledat funkční trasa nadregionálních biokoridorů i dál, snad kromě k jihu na Hřebeny. V územně technických podkladech je osa jednoho navazujícího mezofilního hájového biokoridoru, a to K54 vedena k severu, kde ovšem hned za Loděnicemi opět překonává koridor dálnice D5, a to v ještě širším plochém údolí, kde přerušení je větší než 1 km. Další trasa této osy pak vede podél potoka Kačáku (nebo také Loděnice), kde vážnější překážky mohou představovat snad jen vesnice a chatové osady. Pak ovšem následuje další dopravní koridor, tentokrát tvořený rychlostní silnicí R6 – Karlovarskou. Ta zde, mezi Doksy a Kamennými Žehrovicemi sice prochází lesem, ale před necelým rokem byla oboustranně oplocena, protože zde docházelo k častým střetům se zvěří. Z toho je zřejmé, že biokoridor má v této trase opodstatnění, ale je teď prakticky zcela nefunkční. Bylo by to jedno z míst, kde by ekodukt, nebo snad lépe estakáda, mohly funkčnost biokoridoru zajistit. Kdo je však zde dodatečně vybudoje?

A když se vrátím k nadregionálnímu biocentru Týřov-Křivoklát, je tu také jeden otazník, a to k jeho vazbě na jih. Je od něj veden biokoridor mezofilní bučinnou osou ke Zbirohu, za kterým vede na masiv Radče. Ten je ale od Brd oddělen koridorem dálnice D5 a rychlostní železnice Praha-Plzeň-Norimberk, ve kterém nejsou žádné kompenzační objekty, ať už ekodukty nebo estakády, zajišťující jejich migrační průchodnost. Stejně tak je v této části území přerušen nejméně jeden a na sever od Křivoklátska silnicí R6 nejméně dva regionální biokoridory. Dodatečné budování ekoduktů nebo estakád by bylo tak nákladné, že na ně těžko nějaká vláda, asi ani jednobarevně „zelená“, nebude schopna vyčlenit dostatek finančních prostředků.

A i když se ekodukty budují již v rámci stavby dálnice (např. u D8 v Českém středohoří), lze o jejich opravdové funkčnosti s úspěchem pochybovat. V metodice ÚSES je pro regionální biokoridory stanovena minimální šíře 40 m pro lesní společenstva a 50 m pro luční společenstva. To je samozřejmě míněno pro volnou nezastavěnou krajinu, kde biokoridor probíhá obklopen rozsáhlejšími plochami lesů, luk a jiných přírodních nebo přírodě blízkých biotopů. Ekodukt o šíři 50 m však nemůže být funkční jako migrační koridor nad frekventovanou dálnicí, leda tak pro černou zvěř, která si dnes troufá i do měst. Budovat dodatečně přechody nebo podchody dálnic o šíři 100 a více metrů vidím jako zcela nereálné. A způsob překračování železničního rychlostního koridoru jinak než estakádou, tedy podchodem, se mi zdá zcela nemožné.

A tak vidím budoucnost naší dálnicemi a železnicemi rozkrájené krajiny nepřiliš růžově, pokud jde o migraci volně žijících živočichů. O to větší význam pro udržení rovnováhy bude mít místní ÚSES ve spojení s dalšími podobnými aktivitami, jako jsou protierozní a protipovodňová opatření, ochrana krajinného rázu, ideálně propojený do celé soustavy koordinovaných činností. Dříve se tomu říkalo „ochrana a tvorba krajiny“. Dnes se zvláště pojmu „tvorba“ krajiny mnozí úporně brání. Já jsem přesvědčen, že krajinu je třeba tvořit, pokud chceme, aby to byla krajina všestranně funkční a přitom relativně stabilní. Můžeme tomu říkat „krajinné plánování“, což zase jiní neradi slyší. Důležité je, aby se na tomto systému podíleli vědomě všichni a nehrál si každý jen na svém písčku.